

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ברכת יראו עיננו

כלומר, חכמים הרשו לעצמם לקצר ולומר פסוקי שבח במקום תפילת עמידה מפני הסכנה, כיוון שנפסקה הלכה שתפילת ערבית היא רשות. האבודרהם⁵ מביא טעם נוסף: כשאדם בא עייף מן השדה ואינו יכול להתפלל – מתפלל ההיא תפילה.

נימוקי השוללים הרשב"א⁶ כותב:

ברוך אתה ה' הפורס סוכת שלום. ועליה הוא שאמרו בגמרא שאינה מפסקת בין גאולה לתפילה דהשכיבנו כברכה אריכא דמיא. אבל ברכת המולך אינה מכלל הברכות של קרית שמע דשתים לאחריה אמרו ולא שלש. אלא אותה ברכה יש בה שמונה עשרה הזכרות ונתקנה בימי השמד שגזרו שלא להתפלל ועמדו ותקנו אותה ברכה שיש בה שמונה עשרה ברכות שבתפילה. ואף על פי שבטלה גזרה נשארה אותה ברכה ביד הדורות. ועל כן יש מקצת מן הגדולים שאין אומרים אותה לא בשבתות ולא בחול כדי שלא תהא מפסקת בין גאולה לתפילה.

מדבריו אנו רואים:

- ברכה זו נתקנה כדיעבד בגלל גזרות שמד לא להתפלל, לכן תיקנו תפילה חלופית מקוצרת;
- ברכה זו מהווה הפסק בין גאולה לתפילה. גם האבודרהם⁷ מביא כן בשם הרב יצחק בן גיאת;
- המשנה מדגישה שתיים לאחריה ולא שלוש, וגם לא להאריך.

שיטת הרמב"ם

בגלל בעיית הברכה הנוספת איחד הרמב"ם את ברכת השכיבנו ויראו עיננו לברכה אחת ולחתימה אחת. וזו הנוסחה⁸: "השכיבנו [...] ברוך שומר עמו ישראל, לעד. ברוך ה' לעולם: [...] ברוך אתה ה', המולך בכבודו חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד".

המנהג כיום

מרן פסק, בסימן רלו, סעיף ב': 'אין לספר בין גאולה דערבית לתפילה. ואף הנוהגים לומר יראו עיננו אין להפסיק בין יראו עיננו לתפילת עמידה".

היינו, לכתחילה אין לאומרה. גם החיד"א⁹ והרב עובדיה יוסף בחזון עובדיה פסקו לא לאומרה.

לכן מנהג הספרדים בארץ ישראל הוא לא לאומרה, למעט הבלאדים שפוסקים כרמב"ם ויהדות מרוקו האומרת קטע מאוד מקוצר, כמו שפסק הרב שלום משאש.¹⁰

גם אצל האשכנזים חלוקות הדעות. לדעת הגר"א¹¹ ובעל התניא אין לומר ברכה זו אפילו בשבת, אך יש חסידויות שכן אומרות אותה.

יש לברר בנושא זה שאלות נוספות, כגון: האם יש הבדל בין יחיד לציבור ובין חול לשבת? מה ההבדלים בין הנוסחים השונים? האם זו ברכה עצמאית? אך קצר המצע מהשתרע.

"יראו עיננו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמור לציון מלך אלוהיך", אמן.

הרב יוסי אילוז

ר"מ בישיבת ההסדר אורות יעקב

ברכת יראו עיננו, הנאמרת בתפילת ערבית אחר ברכת השכיבנו, מקפלת בתוכה מקבץ של פסוקים.

ברכה זו מכונה גם ברכת "ברוך ה' לעולם" או ברכת "המולך בכבודו".

נברר מה מקור הברכה, טעמי התומכים והמתנגדים לאמירתה, והמנהג כיום.

מקור הברכה

לברכה זו אין מקור במשנה ובתלמודים. במשנה, ברכות א, ד נאמר: "בשחר מברך שתיים לפניך ואחת לאחריה ובערב שתי לפניך ושתי לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה מקום שאמרו [...] לקצר אינו רשאי להאריך".

ממשנה זו רואים שיש שתי ברכות בלבד אחרי קריאת שמע של ערבית, שהן גאל ישראל והשכיבנו. כן יש הוראה במשנה לא להאריך על הברכות.

בסדר רב עמרם גאון,¹ סדר תפילת ערבית, עמוד נג, מובא שרבנן בתראי תיקנו ברכה זו; גם הטור² מביא בשם רב נטרונאי גאון את התקנה לברך ברכה זו; במחזור ויטרי³ כתוב שברכה זו נתקנה על ידי ראשי ישיבות שבבבל והם שלחו אותה לחכמי יבנה.

יוצא מכאן שברכה זו נתקנה כנראה בתקופת רבנן בתראי קרי הסבוראים.

הסיבות לתקנה

בתלמוד בבלי, ברכות ד ע"ב כתוב: "אמר רבי יוחנן איזהו בן העולם הבא? זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית". התוספות שם כותב:

אנו שאומרים יראו עיננו ופסוקים אחרים אחר השכיבנו. נראה הואיל ותקינו להו רבנן ה"ל כגאולה אריכתא דתקינו לומר זה שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא ולא ילך מבהכ"י עד שיגמור כל אחד תפלתו. וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה.

לפי דברי התוספות הברכה נועדה לגרום לכך שכל המתפללים יסיימו את התפילה באותו זמן, לרבות המאריכים והמאחרים. עוד מדגישים בעלי התוספות שההוספה אינה יוצרת הפסק בין גאולה לתפילה, אלא חשיב כגאולה אריכתא. הטור בסימן רל"ו⁴ כותב:

ומה שנוהגין להפסיק בפסוקים ויראו עיננו וקדיש לפי שבימים ראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתאחר שם עד ערבית [...] ועתה שחזרו להתפלל ערבית בבתי כנסיות לא נתבטל מנהג הראשון.

הטור מחדד שחשוב היה שכל המתפללים יחזרו יחד הביתה, שהיו יראים מפני הסכנה. כן באו פסוקים אלו במקום תפילת עמידה ולא נוסף עליה, כמו שמשמע מהתוספות.

הטור מצטט את רב נטרונאי גאון:

כתב רב נטרונאי מדברי חכמים אין אומרים בערב אלא שתיים לפניך ושתיים לאחריה וכיון שהלכה כרב דאמר תפלת ערבית רשות תיקנו האחרונים שאחר שאמר שומר את עמו ישראל לעד שאומר פסוקים שיש בהם זמירות ושבח.

¹ סדר רב עמרם גאון, מוסד הרב קוק, ירושלים.

² אורח חיים, סימן רלו.

³ מהדורת גולדשמידט, עמוד קנא.

⁴ וכן כתב אביו הראש במסכת ברכות, פרק קמא, סימן ה.

⁵ ספר אבודרהם, תפילת ערבית.

⁶ שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן יד.

⁷ ספר אבודרהם, תפילת ערבית.

⁸ משנה תורה, ספר אהבה, סדר התפילה.

⁹ ברכי יוסף, סימן רלו.

¹⁰ ספר שמש ומגן, חלק ד, חלק אורח חיים, סימן טו.

¹¹ מעשה רב, סימן סז.

פרשת וירא

להציל אנשים מסכנה, בדיוק כמו ששכנע את אברהם שאין סכנה בכך שימול את עצמו ולא יפחד מאף אחד). הרמח"ל במסילת ישרים (פרק ה, בביאור מפסידי הזהירות) כותב:

כי הנה אנחנו רואים פעמים רבות אפילו אחר שנתאמת אצל האדם חובת העבודה והזהירות בה, יתרפה ממנה או יעבור על איזה דברים ממנה כדי שלא ילעגו עליו חבריו או כדי להתערב עמהם.

כלומר, הרמח"ל מבהיר שאחד ממרחיקי הזהירות שבאדם, כלומר אחד הגורמים לכך שאדם "יילך במהלך הרגלו כעיוור באפלה" (כדבריו בפרק ב, באור מידת הזהירות), ולא ידע מה טוב או רע, או אף יחשוב שהרע הוא דווקא טוב, זה כאשר יש לאדם חברה שאינה טובה. חברה כזאת משפיעה עליו לא להיות דבק בדרך טובה אשר בחר בה, או גרוע מכך – מסייתה אותו להתנהגות רעה.

אמנם כידוע מדברי הרב דסלר (מכתב מאליהו, "קונטרס בחירה חופשית") גם אם אין אדם זוכה לחברה טובה עליו לדבוק בטוב, על אף שנקודת ההתחלה שלו לעשות כך היא רחוקה ממי שנולד במקום השואף לדרך הנכונה.

אך ודאי הוא שאדם הרוצה לגדול בצורה טובה, להתרומם אל על ולקיים את מהותו ותפקידו בעולם, עליו לגדול בסביבה טובה, סביבה שאינה מפחדת מאף אחד כאשר היא רואה את הטוב מול עיניה. כך מובן מדוע מסביר האבן עזרא (בראשית יח, כו) שהסיבה שה' אמר לאברהם "אם אמצא בסדום חמישים צדיקים בתוך העיר, ונשאתי לכל המקום בעבורם", היא כיוון "שהם יראים את ה' בפרהסיא".

כל אחד מאתנו יכול ללמוד משבת זו כיצד צריכה החברה להתקיים נכונה כדי שיתקיים בנו, "טוב לצדיק וטוב לשכנו" (רש"י במדבר ג, לח, ד"ה: "משה אהרון ובניו"). וכן מאמר המשנה במסכת סנהדרין (עא עמוד ב) ש"כינוס לרשעים רע להן ורע לעולם, ולצדיקים הנאה להן והנאה לעולם".

יהושע אודרברג

בוגר ההתמחויות לתנ"ך ולתלמוד, קמפוס רחובות

"וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האוהל כחום היום" (בראשית יח, א)

במדרש בבראשית רבה (פרשה מב) מובא:

בשעה שאמר הקב"ה לאברהם למול, הלך ונמלך בשלושה אוהביו. אמר לו ענר: כבר בן מאה שנה אתה, ואתה הולך ומצער את עצמך?! אמר לו אשכול: מה את הולך ומסיים את עצמך בין שונאיך?! אמר לו ממרא: אלהיך, שעמד לך בכבשן האש ובמלכים וברעבון, והדבר הזה שאמר לך למול אין אתה שומע לו?! אמר לו הקב"ה: אתה נתת לו עצה למול, חייך שאיני נגלה אליו לא בפלטין של ענר ולא בפלטין של אשכול אלא בפלטין שלך. הה"ד "וירא אליו ה' באלוני ממרא".

וכן בביאורו של רש"י לשם המקום "ממרא" (בראשית שם) משמע שהמקום נקרא אלוני ממרא, מפני שממרא נתן לאברהם עצה למול ולכן זכה שדווקא בחלקה שלו ה' יתגלה לאברהם.

שואל השפתי חכמים (שם, אות ג באמצע): לכאורה לא צריך היה אברהם את ממרא כדי שייתן לו עצה טובה למול את עצמו, מפני שאם ה' ציווה את אברהם למול, אין זה משנה כלל אם הוא שומע את זה מממרא או לא. הרא"ם אומר שוודאי שגם אם ממרא לא היה מייעץ לאברהם למול, אברהם היה עושה זאת, מפני שכך ציווה ה'.

אלא מסביר השפתי חכמים שאברהם רצה לבדוק מי הם החברים שלו,

לפי שאשכול ענר וממרא היו בעלי ברית אברהם, ובפה היו נראים לו כאילו הם אוהבים אותו, ואברהם היה רוצה לשקול דעתם אם אינם אחד בפה ואחד בלב עמו [...] וסוף דבר אשכול וענר נתנו לו עצה שלא ימול, אלא ממרא לבד נתן עצה שימול.

יתרה מכך, ממרא לא הסתפק רק במתן עצה לאברהם אבינו אלא אף נתן דוגמה אישית ומל את עצמו, כפי שמופיע במדרש הגדול (בראשית יז, כג). בכך מתחזקת המחשבה על אודות ממרא כמי שמייצג ויכול להוות חברה טובה הסובבת את אברהם (בספרי הקבלה מובא שממרא הוא אותו "אבא אומנא" ממסכת תענית שהיה רופא אמן וזכה

שנת שמיטה

חישוב מועד שנת השמיטה

יש שתי מחלוקות עיקריות: (א) מאימתי למנות שנות שמיטה? (ב) האם שנת היובל נמנית כשנה הראשונה למניין שבע השנים הבאות או שאינה נספרת?

לגבי המחלוקת הראשונה כותב הרמב"ם: "ומאימתי התחילו למנות, מאחר ארבע עשרה שנה משנכנסו לארץ... (הלכות שמיטה ויובל י, ב). כלומר שקיימו את שנת השמיטה הראשונה 21 שנים לאחר כיבוש הארץ על ידי יהושע. לדעת הרמב"ם יש לספור משנה זו, שבה החלו לראשונה לקיים בפועל את המצווה. אולם הרמב"ם עצמו אומר שבידי הגאונים קיימת מסורת שונה של חישוב מועד השמיטה: "ושנת השמיטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי א"י [...] ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית והשמטת כספים..." (רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פרק י). חשבון זה מחושב מן השנה הראשונה לבריאת העולם. אנו מחלקים את מניין השנים לשבע, וכשמקבלים תוצאה ללא שארית הרי זו שנת שמיטה. חשבון זה מיישב גם את המחלוקת השנייה שהזכרנו למעלה – בחשבון זה אין סופרים את שנת היובל כשנה בפני עצמה. כלומר, אנו נוהגים לפי דעתו של ר' יהודה המובאת בתלמוד: "רבי יהודה אומר: יובל עולה למנין שבוע" (בבלי, נדרים סא ע"א).

מקורות

זולדן, הרב יהודה, בני ארץ ישראל והזמנים – חודש, שנה, שמיטה ויובל, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, לשכת רב הקמפוס, דף שבועי 652, בהר-בחוקותי, תשס"ו
זוין, הרב שלמה יוסף, לאור ההלכה, מהדורה חדשה, ירושלים: קול מבשר, תשס"ד